

**Рабочая программа учебного предмета
«Литературное чтение на родном (чеченском) языке»
(1–4 классы)**

Обязательная часть учебного плана.

Предметная область: Литературное чтение на родном (чеченском) языке

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметехула (предметан дакъа «Ненан мотт а, ненан маттахь йешар а») йолчу программийукъадогӀу кхеторан йоза, Iаморан чулацам, дешаран предметан кхочушдан лору жамIаш, тематически планировани.

Кхеторан йозано гойту йукъара Iалашонаш а, предмет Iаморан декхарш а, ткъа иштта чулацам къасторан некъаш а, коьртачу тематически дакъойн маххадор а, «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан дешаран планехь йолу меттиг а.

Программо шерашца билгалбо дешаран предметан чулацам а, дешархой «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан гIирсащца Iаморан а, кхетош-кхиоран а, кхиоран а методически коьрта стратегиш а.

Хила леринчу жамIаша йукъалоцу дешаран берриге а муьрехь хила деза личностни и, метапредметни а жамIаш а, ткъа иштта дешаран хIора шеран предметни жамIаш а.

Тематически планированехь буйцу программин чулацам билгалдаьхначу чулацаман дакъошца, гIуллакх кхочушдаран характеристика схъайоьллу, хIара йа важа тема Iаморехь лелор пайде долу некъаш а, кепаш а йовзуйту.

КХЕТОРАН КЕХАТ

Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешаран йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан белхан тIегIанехь программа хIоттийна 2018-чу шеран 3-чу августера Федеральни низам кхочушдарца (№ 317-ФЗ «Россин Федерациехь дешарх» цIе йолчу Федеральни низаман 11-чу а, 14-чу а статьяшкахь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандартан буха тIехь хийцамаш барх (Россин Федерацин серлонан министерствон 31.05.2021 ш. № 286 «Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарт чIагIйарх» ома, регистраци йина Россин Федерацин юстицин министерствос 05.07.2021 ш. № 64I00) а, Кхетош-кхиоран гергграчу хьесапан программа (чIагIйина йукъарчу дешарехула йолчу ФУМО 2020-чу шеран 2-чу июнехь бинчу сацамца) а догIуш, Россин Федерациехь ненан мотт хьехаран концепци (чIагIйина Россин Федерацин

Правительствон 2016-чу шеран 9-чу апрелехь № 637-р бинчу сацамца) а, РФ-н Серлонан министерствон коллегис 2019-чу шеран 1-чу октябрехь чӀагӀийна йолу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран концепци а, ГКУ «Нохчийн меттан институтан» Илманан кхетапоно, 12.05.2022 шеран №3 йолу протоколаца чӀагӀийна Нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран концепци а тидаме а оьцуш.

Иштта кху кехатан низаман бухе диллар ду: Россин Федерацин Конституци, Нохчийн Республикин Конституци, 1991-чу шеран 25-чу октябрехь тӀеэцна долу «Россин Федерацин къамнийн меттанех» долу Россин Федерацин низам, 2007-чу шеран 25-чу апрелехь N 16-РЗ тӀеэцна долу «Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанех» долу Нохчийн Республикин низам а, «Россин Федерацин дешарх» долу ФН № а, 2014-чу шеран 30-чу октябрехь № 37-РН тӀеэцна долу «Нохчийн Республикехь дешарх» низам а.

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт бу, оьрсийн маттаца цхьаьна Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу гӀуллакхо дика хьелаш кхуллу и мотт Ӏалашбан а, кхион а. 1-4-чу классашкахь «Ненан мотт а, ненан литература» а предметан декъехь хьобхуш йу ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар, иза тӀехьажийна йу дешархойн кхетаман-довзаран, хьасене хиларан, исбаьхьаллин-эстетикин таронаш кхион а, гӀиллакх-оьздангаллин мехала болу хьежамаш кхолла а, бер нохчийн къоман культурина тӀеозон а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет – гуманитарин дешаран коьртачех цхьа предмет йу, цо адам кхиаран кхетаман а, гӀиллакх-оьздангаллин а тӀегӀа билгалдо. Литературин дешаро гӀо до йешаран а, литература талларан а мехалла а ша кхидӀа кхиарехь мел ладаме ду хууш а, шена хетачун бух балон а, барта а, йозанца а шена хетарг охьадилла хууш а волу йешархо кхион а; хӀара дуьне а, кху дуьненахь ша а вовзаран гӀирс санна, йешар оьшуш хила а, стеган а, йукьараллин а йукьаметтигаш шера хилийта а.

Программо йукьалоцу кхеторан йоза а, предмет дӀалацаран хила лерина жамӀаш а, предметан чулацам а, программин хӀора дакъа Ӏамон лерина долу сахьташ билгал а дохуш, тематикин планировани а, дарсел арахьарчу гӀуллакхийн план а.

ХӀара программа лерина йу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархошна «Ненан (нохчийн) литература» предметана дешаран а, белхан а программаш хӀиттон бухе йилла. Авторийн а, белхан а программаш йазйечеран йиш йу дешаран материал дӀакхачорехь, хӀотторехь а, сахьташ теманашка а, дакъошка а декьарехь шайна зеделлачух пайдаэца.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан герггара белхан программа кечийна йу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран программа кхочушйечу хьукматашна. Программа тӀехъажийна йу дешаран хьукматашна а, хьехархошна а методически гӀо дарна, цо таро лур йу:

- 1) «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предмет хьехаран процессехь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдина долу адаман кхиаран, метапредметни, предметни дешаран жамӀаш кхузаманан лехамашца догӀуш кхочушдан;
- 2) «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан Ӏаморан хила лерина жамӀаш а, чулацам а ФГОС НОО а; йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан коьртачу программца (йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2015-чу шеран 8-чу апрелехь № 1/15 протоколаца йинчу редакцехь) а; кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программца (магийна йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2020-чу шеран 2-чу июнехь № 2/20 протоколаца бинчу сацамца) а догӀуш, дешаран шерашца билгалдан а, структура хӀоттон а;
- 3) Билгалчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билггала долу дакъа-тема Ӏамон лерина дешаран хан а нисйеш, ткъа иштта дешаран материалан дакъош/теманахь дӀалацарна тӀехъажийна долу дешаран гӀуллакхийн коьртачу кепех а пайда а оьцуш, календаран-тематически план хӀоттон.

Программин чулацам тӀехъажийна бу «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта программа дӀалацарна Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдинчу тӀедахкарийн (тӀедожор) жамӀашка кхача.

«Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта программа дӀалацарна ФГОС НОО тӀедахкаршца догӀуш, курс тӀехъажийна йу Россин Федерацин культурин экъанехь ненан меттан литературин меттиг а, роль а муьлха йу а, историко-культурин, оьздангаллин, эстетическин мехаллаш Ӏалашйарехь а, цхьана тӀаьхьенера вукху тӀаьхьене дӀакхачорехь а лоцучу декъах а кхеторна; Россин Федерацин субъектан культурин а, гӀиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературу а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) кхолларна а; ненан меттан литература къоман культурин дахаран довзаран цхьа коьрта дакъа а, къоман а, Россин а культурин хилам а, оьздангаллин мехаллаш а, ламасташ

а лардаран гIирс а, дуьнене а, кьоман историга а, культурига а хьежам а хиларх кхетам кхолларна а, ненан маттахь йешаран лехамаш хиларна а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан бухе йиллина нохчийн литературо чулоцург кьоман культурин ламастийн мехаллийн кодийн система йу боху ойла йу. Нохчийн кьоман культурин ламасташ Iалашдаран гIирс хилла ца Iаш, нохчийн литература зIе йу кьоман дIадаьлларг, карарниг, хиндерг вовшашца дузуш а, кегийчу дешархойн кхетаме и дуьллуш а.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Iаморан Iалашонаш йу:

- Нохчийн литературе а, нохчийн матте а кьоман культурин мехалчу декье санна ойла кхолла;
- Дешархой шайн кьоман культурин-меттан экьанна йукьабалор а, уьш кьоман ламасташна а, культурин тIаьхьалонна а, кхузаманан хьелашна а йукьаозор;
- Чкьурашна йукьарчу зIенах кхетар, нохчийн культура Iалашйарна шаьш жобпалле хиларх ойла кхиор;
- Йешаран говзалла кхиор.

Цу Iалашонашка кхачаро хIара **декхарш** цхьалхадоху:

- Россин гражданаллин идентичностан баххаш кхоллар, шайн Даймахках а, Россин халкьах а, Россин халкьийн цхьаалехь мехкан исторех а дозалла дан Iамор, шаьш муьлхачу кьомах ду кхетор; Россин дукхакьаьмнийн йукьараллин мехаллаш кхоллар;
- Нохчийн кьоман историко-культурин зеделлачун тIалам бан Iамор, дешархочунна шен кьоман культурин-меттан хьал довзийтар; йуьхьанцарчу классийн дешархочунна нохчийн литература историко-культурин, оздангаллин, эстетикин мехаллийн хьоста санна йезайалийтар;
- Нохчийн литературехь гайтина йолчу нохчийн синкхетамна ладаме йолчу гIиллакз-оздагнгаллийн мехаллех хьежам кхоллар;
- Нохчийн литературин говзарш Iаморан буха тIехь нохчийн меттан исбаьхьаллин-эстетикин таронех хаарш совдахар;
- Адаман амал кхиарехь а, кьамел шардарехь а даима йеша хьагам кхоллар;

- Тайп-тайпанчу текстийн чулацман а, башхаллин а мах хадоран йешаран хаарш шардар, уьш йийцаре йарехь дакъалацар;
- Къамел даран йерриге а кепаш кхиар, йешначух лаьцна барта а, йозанца а дийца хаарш карадерзар.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР»

ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предметана программа йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь гайтинчу дешаран программа дIалацаран жамIийн предметни лехамийн буха тIехь хIоттийна а, 270 сахьтан¹ (66 сахьт I-чу классехь а, 68 сахьташ 2—4-чу классашкахь) бараман дешаран йукъарчу тIедилларна лерина а йу. Программин инвариантни дакъа Iаморна луш дешаран 233 сахьт ду. 37 дешаран сахьтах лаьтташ йолу дешаран тIаьхьалонан хан программин вариативни декъана дIало, цо йукъалоцу авторийн Iаматийн линейкина оьшу белхан программа хIоттийнчу авторша къастийна говзарш.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ГЕРГГАРА БЕЛХАН ПРОГРАММИН ЧУЛАЦАМАН КОЪРТА ЛИНИШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан программехь белла чулацам бу, и теллича нохчийн литературин къоман-культурин башхалла а; нохчийн меттан а, нохчийн литературин а Нохчийн Республикин а, Россин а историца, нохчийн къоман материале а, синбахаман а культурица а йолу зIе а йаста некъ лур бу. Курс лерина йу йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин а, культурин а хьежам шорбан; йуьхьанцарчу классийн дешархойн йешаран жигарчу гонна йукъайогIучу фольклоран а, нохчийн классикийн а, нохчийн кхузаманан литературин а говзарша таро ло дешархошна адамаллин мехаллашкахь нохчийн культурин а, къоман синкхетаман а коьртачу баххех кхетам бала. Йуьхьанцарчу классийн дешархошна йеша а, талла а схьакховдийначу нохчийн литературин говзарша схьагойту нохчийн къоман культурин тайп-тайпана агIонаш, жигарайоху даимлера мехаллаш (дикалла, доглазар, синшорто,

¹ Нохчийн Республикин йукъардешаран цхьаьнакхетараллашна лерина дешаран план хIотторехь ГБУ ДПО «НР ДКХИ» кечдинчу методически хьехарица догIуш, «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана леринчу программехь сахьтийн барам совбакхархьама, и сахьташ кхечу предметан декъера схьацар хьоьху из дешаран хьукматан лаамца йа дешаран хьукматан таронашка хьаьжжжина дIахьуш долчу коьрта предмет Iаморна лерина тIетоьхначу сахьташ тIера.

кѳинхетам, эхь-бехк, бакъдерг, доьзалан мехаллаш, патриотизм, баккхийчаьрга ларам, адамалла, и. кх.дI.).

Кху программехь «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан башхалла кхочушйна кху бахьанашца:

а) нохчийн къоман амал, Iадаташ, ламасташ, нохчийн культурин синбахаман мехаллаш, адамаллин мехаллаш а, эхь-бехк а гойтуш долу говзарш схьахаржарна;

б) нохчийн йаздархойн нохчийн бераллин дуьне гойтучу говзарш тIе тидам бахийтарна: доьзалехь бер кхетош-кхиоран башхаллаш, баккхийчаьрца а, нийсархошца а цуьнан йолу йукъаметтигаш, беро шена гонахара дуьне тIелацаран башхаллаш.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» Iаморо гIо дийр ду дешархойн мотт хьал долуш барна а, церан къамелан культура а, хьасене бовларан хаарш шардарна а. Шена тIехь программин проблемно-тематически блокаш хIитточу дидактически материалана культурно-исторически тIедалорах а пайдаоьцу. ХIора проблемно-тематически блока йукъайогIу нохчийн къоман синбахаман а, материале а культура гойтуш болу кхетамаш. Программехь йеллачу говзариин чулацам йуьхьанцарчу классийн дешархочун лехамашна гонаха хIоттийна бу, хаьржинчу говзариин башхаллашкахь гуш а бу.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТАРЕТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан чулацам билгалбечу хенахь коьртачу тидамехь ду:

1. Къоман кхетамна мехала долу, йеххачу хенан йохалла — кхузамане кхаччалц – культурахь коьрта меттиг дIалоцу хIуманаш (масала, баккхийчаьрга, нене ларам, Даймахке безам, догдикалла, доглазар, нийсо йезар, эхь-бехк, сий, и.кх.дI.) Цу коьртачу кхетамашца болх дIахьо йуьхьанцарчу классийн дешархоша дIалоцур долчу кепара хаьржинчу нохчийн йаздархойн уггаре а къегинчу, нохчийн литературин а, культурин а башхаллаш кхочушйинчу говзарш тIехь. И говзарш йовзаро гIо до йуьхьанцарчу классийн дешархошна къоман культурин ламастех а, нохчийн культурахь а кхета.

2. Йуьхьанцарчу классийн дешархойн лехамаш: говзариин доккхачу декъан турпалхой йуьхьанцарчу классийн дешархойн нийсархой бу, церан дуьне доьзарца босту программехь билгалбина культурно-историн кхетамаш. Программи йукъайахийтина тайп-тайпанчу заманашкахь берийн дуьне гойту а, церан кхиаран некъаш а, амал йахчайалар а, оьздангаллин къилбанаш кхолладалар а гойту говзарш; говзарш харжаро дешархочунна таро ло

историн тайп-тайпанчу муьрашкахь нохчийн культура шен нийсархочун бӀаьргашца ган. Программехь ладамечу барамехь йелла кхузаманан авторийн говзарш а йу, цара шайн кхоллараллехь кхидла хьо нохчийн литературин къоман ламасташ, и говзарш кхузаманан дешархочунна гергара йу.

3. Къоман башхаллин хиламаш искусствон кхечу гӀирсашца гайтина говзарш а хаьржина, цо таро ло дешархошна нохчийн культурехь искусствийн диалог гайта.

Цхьадолу декхарш кхочушдан лерина дешаран материал хаьржина гуманизмам, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллийн, кхеташ хиларан, жигараллин, поликультурин, ламасталлин классикин а, кхузаманан бараман цхьаьнадаран, тематикин, кепийн-жанран тайп-тайпаналлин критеришца йогӀуш.

Программо билгалбечу йешаран гуоно таро ло тайп-тайпанчу хенийн а, къаьмнийн а говзариин куьзганахула беран дуьненехьежаман гураш жим-жимма шордан.

Программехь и масех бухедилларца билгалбо. Хьалхара шиь доьзна ду йешаре ойла а, йешаран техникин хаарш кхиоран хьелаш а кхолларца. Иштта, и хаарш кхиоран йуьхьанцарчу муьрехь уггаре а хьалхарчу роӀехь йу байтийн а, прозин а йух-йуха олуш дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш предложениш, абзацаш йолу тексташ (йешаран техникин говзалла кхиочу хенахь мехала долчу йешаран кхиаме хилар тардалийттаран Ӏалашонца); ткьа иштта кхиаме ду забаре чулацам болу сихха хазахетар йа велар кхолладолуьйту тексташ лелор а, (хӀунда аьлча, цу хенахь забар йевзаш хиларо эстетикин синхаамаш гучубахар кхиадо) йешаран мукьам кхиоран Ӏалашонца. Дешаран хӀора шеран тексташ схьахаьржина йу цу хенан берашна тӀелаца ата хилар тидаме а оьцуш. Текст схьахаржаран кхидолу бухедахкарш доьзна ду исбаьхьаллин дешан фольклорна кепашкара авторийн литературе кхаччалц кхиаран логика ларйаран цаторийла хиларца; билггала долу оьздангаллин а, эстетикин а декхарш кхочушдан цаторийла хиларца, царах коьртаниш билггал йолчу оьздангаллин-эстетикин концепцига доьрзу, и концепци дешара деа а шарахь кхиош схьайалайо; жанрийн а, тематикин тайп-тайпаналла хилийттаран кхачойаран а, фольклоран а, авторийн говзариин а, вайн мехкан а, дозана арахьарчу йаздархойн говзариин а, берийн литературин классикийн а, XX-чу бӀешеран чаккхенан – XXI-чу бӀешеран йуьхьан кхузаманан берийн йаздархойн говзаршна йукьахь а барам ларбаран а цаторийла хиларца.

Йешаран гӀуллакх кхиоран процессан чохьарчу логикица доьзна, «Литературни йешар» курс шинатӀегӀанехь хӀоттийна йу.

Хьалхарчу тӀегӀанехь хьалхадаккха дезарг йешаран корматалла шарйар ду, шолгӀачу тӀегӀанехь – дешархошна литературин говзалла карайерзор. I-2-чу классашкахь йеша Ӏамадо; кхетар тӀехь, нийса йешарна, сиха а, къаьсташ а йешарна тӀехь болх; йешначун кхоллараллин маӀна дан тайп-тайпана некьаш кхиор (графикин, дешан а, музыкин а иллюстрировани, драматизаци, ма-йарра а, йукь-йукьара а, кхоллараллин йухасхьайийцар). Цуьнца цхьаьна

йуьхьанцарчу классашкахь дIаболабо йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин дешара тIехь болх.

«Литературни йешар» предмет Iаморан шолгIа тIегIа 3-4 классашна кхочу, цигахь йеша хааро зазадоккху, эстетикин йешаре а, талламан йешаре а декъа а луш.

«Литературин йешар» программа хIотточу хенахь тидаме эцна школал хьалхьалхарчу педогогикин а, йукъарчу йукъардешаран школашна леринчу «Нохчийн литературехула герггарчу белхан программин» зIейалорах а.

Программо таро ло йалийнчу спискера говзарш дешархойн кечаман тIегIанца догIуш харжа, ткъа иштта курсан чулацаман вариативни компонент харжа а, белхан программашкахь и кечйаро могуьйту тематикаца а, проблематикаца а герга йолчу говзаршкахь къоман башхаллаш а, йукъара дерг а къасторан Iалашонца Россин халкьийн литературе кховдар. Ткъа иштта программо таро ло Iаматийн авторшна йа дешаран цхьаьнакхетараллашна вариативни декъехь Iамон говзарш харжа.

1 класс (66 с)

Вайна гонахара дуьне – 15 с.

Пачхьалкахан а, къоман а билгалонаш (шатлакхан илли, хIост).

Беснаш. Светофор.

Ишколехь.

Iаламан дуьне (цIера дийнаташ а, акхарой а, олхазарш, сагалматаш, олхазарш, дитташ, хасстоьмаш, стоьмаш).

КИранан денош.

Байташ, дагардарш, нохчийн абатан элпех хIетал-металш.

Вайн Даймохк

Вайн Даймохк

Соблжа-ГIала

Вайн турпалхой

Халкъан хазна

Махмаев Ж. «Бераш – вайн хиндерг» йа

Арсалиева Люба «Соблжа-ГIала» (**вариативни** дакъа).

Турпалхойх лаьцна тексташ: Кадыров Ахьмад-Хьаьжа; Нурадилов Ханпаша;

Шерипов Асланбек; Висаитов Мовлид.

Вайн йаздархой – 6 с.

Айдамиров Абузар – байт «Нана-мохк»

Сулейманов Ахьмад – «Дахаран генаш» поэми йукъара кийсак.

Муса Ахмадов – туьйра «Писулиг»

Гацаев СаIид – байт «Борз»

Халикова Асет – байт «Зингат»

Хатуев I-Хь.

Халкъан барта кхолларалла – 10 с.

Аганан иллеш

Чехкааларш

Дагардарш

Кицанаш

ХІетал-металш

Нохчийн халкъан туьйранаш. «Тамашийна йоІ». «Жоьра-Баба». «Хьекъале Іу» йа «Борззий, цхьогаллий, ломмий», «Цхьогаллий, пхьагаллий» (вариативни дакъа)

ГІиллакх-оьздангаллин дакъа (вариативни дакъа) – 10 с.

ДоттагІалла

Де, буйса

Дайна де

Беркат

Махмаев Ж. Делалой вай

Хатуев І. Зингат

Демеев І. Малонче

Эдилов С. ГІан

Деза дешнаш

КХЕЧУ КЪАЪМНИЙН ЛИТЕРАТУРА – 3 с.

Осеева В. – дийцарш «Цхьаьна», «Иштта дІа»; Сутеев В. – туьйра «Іаж».

Резерв – 7 с.

2 класс

3 класс

4 класс

Классашка бекъначу Іаморан чулацамна улле тоьхна Іаморан процессан гІуллакхаллийн хІара тІедузарш ду.

ЛадогІар

Нохчийн меттан хьоле хилар а, къоман культурин мехаллаш а гойтуш йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица схьалацар а, царах кхетар а; лерсино схьалаьцначу текстах лаьцна деллачу хаттаршна жобпаш дала хаар а, лерсино схьалаьцначу текстан чулацамца хаттарш дан хаар а.

Йешар

Хезаш йешар. Дешдакъошца йешарна тІера жим-жимма довлуш дийнна дешнаш шера а, кхеташ а деша хаарна тІедовлар (текстах кхета таро лучу йешаран индивидуальни боларца догІуш йешаран чехкалла (масалла). Йешаран орфоэпически барамаш ларбар. Кепана а, тайпанна а цхьатера йоцучу текстийн маьІнийн башхаллаш аз айдеш хийцарца схьагайттар.

Дагахь йешар. Барамца а, жанраца а тІелаца аттачу говзариин маьІнех дагахь йоьшучу хенахь кхетар. Йешаран тайп-тайпанчу кепийн башхаллех

кхетар.

Халкъан барта кхоллараллин говзарш йешар: нохчийн фольклоран текст къоман ламастийн а, мехаллийн а хьоста санна.

Исбаьхьаллин говзарийн тексташ йешар, шайна чохь Ёеннаш шерашкахь схъайеана йолу къоман синкхетамна ладаме йолу Гиллакх-обздангаллин мехаллаш а гойтуш йолу: Даймахке безам, тешам, нийсо, сий, кьинхетам, догдикалла, догцёеналла, кьинхегамна тёера хилар, бакъо, майралла, и. кх.д.д. Нохчийн къоман ламасташ: цхъаалла, вовшийн Го дар, хъаша-да тёлациар, и. кх.д.д. Дозалан мехаллаш: баккхийнаш ларар, «нана», «да», «дада», «баба», «йиша», «ваша» бохучу дешнийн мехалла, вовшийн ларар, безам, вовшех кхетар, терго, собар, да-нана ларар. Нохчийн литературехь халкъан ламасташ а, Ёадаташ а гайтар.

Нохчийн бераллин дуьне: кхиар, гонахарчу дуьненаца, баккхийчаьрца, нийсархошца йолчу йукъаметтигийн башхалла; ша нохчийн Ёадаташ дёакхоьхьург а, орамашца зёе а хиларх кхетар. Турпалхойн леларийн синхаамийн-обздангалин мах хадор.

Нохчин литерурин башхаллах кхетар: турпалхочун чохьхара дуьне деллар, цуьнан лазамаш бовзар; обздангаллин проблемашка кховдар. Ёаламан дуьненах болу нохчийн къоман поэтически хьежам (малхе, арене, хьуьне, хига, ломе, дитте, дийнатийн дуьнене, и.кх.д.д.) нохчийн поэзехь а, прозехь а. Гонахарчу дуьненан хьал адаман синхаамашца дустар.

Хаамийн тексташ йешар: говзаршна историко-культурин комментарий, Ёамочу говзарийн авторийн биографех къаьстина хаамаш.

Къамел дар (къамел даран культура)

Диалоган а, монологан а къамел. Йешна тексташ коллективехь йийцаре йарехь дакъалацар, текстана тёе а тийжаш, шен хьежам тёлациар; нохчийн исбаьхьаллин литературин специфика гойтуш долу аларш. Дешнийн тёлациало йузар (дешнаш хаар тёлациар). Хезна йа йешна йолу текст коьртачу дешнашна а, текстана йолчу иллюстрацишна а тёе а тийжаш, схъайийца (текст ма-йарра, йоцца, харжамца схъайийцар).

Дешаран хьелашкахь къоман къамелан культурин бухехь йолу Гиллакхан кепаш а, чёлациёлла формулаш а, хьасене хиларан принципаш а ларйар.

Дешархойн харжамца байташ дагахь йийцар.

Йоза (йозанан къамелан культура)

Ёамочу говзаршкахь хёиттийнчу проблемашкахула доцца йозанан аларш кхоллар (кечдар).

Библиографин культура

Йийцаре йечу проблематикаца йогу киншкаш харжар, цу йукъайогу Ёаматехь йалийна йолу шаш йеша билгалийна говзарш. Нохчийн культурех хаамаш болу дешархойн хенаца йогулчу дошамех а, энциклопедих а пайдаэцар.

Литературоведенина йукъадалор

Текстан анализ йечу хенахь Iамийнчу литературин кхетамех пайдаэцар.

Iамочу говзарийн жанрийн тайп-тайпаналла: фольклоран кегий а, йаккхий а кепаш; литературин туьйра; дийцар, притча, байт. Прозин а, поэзин а къамел; исбаьхьаллин кхоллар; сюжет; тема; говзаран турпалхо; портрет; пейзаж; ритм; рифма. Дустарийн а, метафорийн а къоман шатайпаналла; исбаьхьалин къамелехь церан маьIна.

Дешархойн кхоллараллин гIуллакх (Iамийнчу литературин говзарийн буха тIехь)

Дешархойн кхоллараллин гIуллакхехь литературин говзаран маьIна дар: ролашца йешар, инсценировка йар; хьасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу адресаташна) исбаьхьаллин говзаран буха тIехь шен барта йа йозанан текст кхоллар; говзарна йолчу иллюстрацишна, нохчийн художникийн суьртийн репродукцишна тIе а тийжаш

«Ненан (нохчийн маттахь) литературни йешар» дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лору жамIаш

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет «Ненан мотт а, ненан маттахь литературни йешар а» предметан декъехь Iаморан жамIаш цхьаьнадогIуш ду йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан стандартехь билгалйинчу дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лоручу жамIийн лехамашца.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМИАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Iаморан жамIаца дешархо кхочур ву кхетош-кхиоран гIуллакхан кху дакъошкахь хила дезачу хIокух жамIашка:

гражданско-патриотикин кхетош-кхиорехь:

— Шен Даймахке – Россига а – шен жимчу Даймахке – Нохчийн Республике (Нохчийчоьне) а безам кхоллабаларе, цу йукъадогIу и безам мехкан а, Даймехкан а культура а, истори а йовзуйтуш йолу исбаьхьаллин говзаршкахула кхоллар;

— Шен этнокультурин а, Россин гражданаллин а идентичностах кхетар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, шен ненан мотт а хиларх кхетар;

— Шен мехкан а, Даймехкан а Iадаханчун а, карарчун а, хиндолчун а ша дакъа хиларх кхета, цу йукъадогIу исбаьхьаллин говзаршца болх бечу хенахь и хьелаш дийцаре дар;

— Шен а, кхечу а къоме ларам хилар, цу йукъадогIу и ларам исбаьхьаллин говзарийн а, фольлоран а масалш тIехь кхоллар;

— адамах йукъараллин цхъана декъашхочух санна болу а, бакъонех а, жобпаллех а, стаг ларарх а, ларамах а, гИллакх-обздангаллин барамех а, йукъаметтигех болу а йуъхъанцара хъежам, цуьнца цхъаьна иза фольклоран а, исбаъхъаллин а говзаршкахъ гайтар а;

ийманехъ кхетош-кхиоран:

— хIора стеган шатайпаналла, шен дахаран а, йешаран а зеделлачунна тIе а тийжаш, тIелацар;

— кьинхетам, ларам, диканиг лаар гайтар, цуьнца цхъаьна шена хетарг а, синхаамаш а бовзийта меттан гIирсех пайдаэцар; кхечу адамиин синхаамашна сема хилар, царах кхетар, церан гIо лаца кийча хилар;

— кхечу адамашна дегIана а, сина а зен дан тIехъажийна долу цхъа а хIума тIецаалацар (цу йукъахъ ду маттаца деш долу зен а);

— нийсархошца болх бар, девне ца хила хаар а, Iоттабаккхаме меттиг нисйелча, и листа хаар а, цу йукъахъ ду исбаъхъаллин говзарех масал эцар а;

— ***эстетикин кхетош-кхиорехъ:***

— исбаъхъаллин культурин ларам бар а, и йовза лаар а, шен кьоман а, кхечу къаьмнийн а искусствон тайп-тайпана кепаш тIелацар а, цаьрга ларам хилар а;

— исбаъхъаллин гIуллакхан тайп-тайпанчу кепашкахъ ша гайта лаар, цу йукъахъ йу дешан говзалла а;

— **физически кхетош-кхиорехъ, могошаллин а, синкхетаман а культура кхолларехъ а:**

— тIетоьхна хаамаш лохучу хенахъ могош а, кхерамза а (шена а, кхечарна а) долчу дахаран бакъонаш (цу йукъайогIу хаамиин кхерамазалла) ларйар;

— къамел дечу хенахъ дегIан а, синкхетаман а могошаллица кхоаме хилар, къамелан культура а, тIекаренан бакъонаш а ларйар;

кьинхъегаман кхетош-кхиор:

— стеган а, йукъараллин а дахарехъ кьинхъегам мехала хилар кхетар (цу йукъахъ ду исбаъхъаллин говзарех масал эцар а), кьинхъегаман стоьмийн тIалам бар, болх баран тайп-тайпанчу кепашкахъ дакъалацар, исбаъхъаллин говзаршкара масалш дийцаре дечу хенахъ тайп-тайпана говзаллаш карайерзон лаар;

экологин декъехъ кхетош-кхиор:

— тексташца болх бечу хенахъ кхоллалуш долу Iаламаца кхоаме хилар;

— цунна зен деш долу хIума тIецаалацалар;

Iилманан хаарийн мехалла:

— дуьненах болу Iилманан хъежам кхоллабалар (сурт хIоттар), цуьнан цхъа дакъа ду литературоведчески кхетамаш Iаморан процессехъ а;

— хIума довза лаар, жигаралла, хIума дагадар, хааршна сутара хилар, хIума довза лаарехъ шен ойла хилар, цу йукъахъ ду исбаъхъаллин говзарш йеша лаар а, шен йешаран гуо хоржучохъ жигара хилар а, ша и харжар а.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМИАШ

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» предмет Iаморан жамIаца дешархойн кхоллалур ду дешаран довзаран хIара хаарш.

Коьрта маъннийн дараи:

- тайп-тайпана тексташ вовшашца йуста, тесташ йустарна бухе дажкарш билгалдан, тера йолу тексташ билгалйан;
 - билгалчу цхъана башхаллашца тексташ цхъаьнатоха;
- кицанийн, аларийн, фразеологизмийн классификаци йархъама кхачаме хир йолу билгало билгалйан;
 - хъехархочо шайна хъехначу тидам баран алгоритмаца тексташкахь цхъаьнадар а, цхъанацадар (б)останалла) а карон; текстан анализ йарехь кхочушдарийн алгортиман анализ йан, текстан анализ йарехь шаьш кхочушиййр йолу дешаран операци харжа;
 - хъехначу алгоритман буха тӀехь декхар кхочушдан оьшу хаамаш кхачо йолуш цахилар билгалдан, тӀетоьхна хаамаш лахар билгалдан;
 - текстан анализ йечу хенахь бахъанийн-тӀаьхьалонан зӀенаш билгалйан, жамӀаш дан.

Коьрта талламан дараи:

- педогогикин белхахочун гӀоьнца Ӏалашо билгалйан, къамелан хьоле хъаьжжина, шен вистхилар хийцаран план хӀоттон;
- тӀедиллар кхочушдаран масех кеп вовшашца йуста, мелла а йогӀуш йерг (схъайеллачу критерийн буха тӀехь) харжа;
- схъайеллачу планаца чолхе боцу жима таллам дӀабахъа, схъайеллачу планаца проектан тӀедиллар кхочушдан;
- жамӀаш дан а, текстан маъннийн анализ йаран буха тӀехь долчу тоьшаллашца уьш тӀечӀагӀдан а;
- схъайелла йолчу текстан материалан анализ йаран процессехь хъехархочун гӀоьнца хаттарш хӀиттон;
- цхъатерачу йа цхъатера догӀучу хьелашкахь процесс дӀайахаран а, хиламийн а, церан тӀаьхьалонан а хила тарлуш долчун сурт хӀоттон.

Хаамашца болх:

- Хаамаш схъаэцаран хьоста харжа: оьшу дошам, лохуш болу хаам карорхъама оьшу куьйгалла, тӀечӀагӀдархъама;
 - Схъайеллачу алгоритмаца догӀуш, даррехь схъабелла хаамаш билгалдинчу хьостанехь карон: дошамашкахь, куьйгаллашкахь;
- Хаамаш бакъ йа харц хилар шайна гучудала йа хъехархочо билгалдинчу хьостанан буха (дошамашкахь, куьйгаллашкахь, Ӏаматехь) тӀехь карон;
- Баккхийчийн (педагогикин белхахойн, дай-нанойн, бакъо йолчу векалийн) гӀоьнца Интернетехь хаамаш лахаран кхерамзаллин бакъонаш ларйан;
- Дешаран декхаршца догӀуш, текстан, графикин, видео, озан хаамаш кечбан;
- Таблицийн а, схемийн а кепехь балийнчу хаамех кхета; тексташца бинчу белхан жамӀаш гайтархъама шаьш таблицаш а, схемаш а хӀиттон.

Йуьхьанцарчу школехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочун кхоллало

КОММУНИКАТИВНИ дешаран дараш.

Текаре:

- Бевзачарна йукъахъ тЕкаре хиларан Галошонашца а, билламашца а доГуш, синхаамаш бовзийта а, хетарг тЕлаца а, и цхъана кепе дерзон а;
- Шеца къамел дечуьнца лараме хила а, диалог а, дийцаре дар а дАдахъаран бакъонаш ларйан;
- Тайп-тайпана хъежамаш хила йиш йолуш хилар тЕлаца;
- Шена хетарг нийса а, бух балош а довзийта;
- ХЮттийнчу Галашонца доГуш шен къамел дАхЮттор;
- Къамелан хьолаца доГуш барта а, йозанан а тексташ кхолла (довзийтар, ойлайар, дийцар);
- Шимма цхъаьна а, тобанца а бинчу белхан а, тидаман а, кхочушбинчу жимчу талламан а, проектан тЕдилларан а жамІех лаьцна доцца къамел кечдан;
- вистхиларан (къамелан) текстана гайтаман материал (дехкина суьрташ, даьхна суьрташ, плакаташ) кечйан (къастон).

Цхъаьна кхочушден гІуллакхаш:

- йоццачу а, йехачу а ханна лерина Галашонаш (цхъаьна кхочушдаран декхаршкахъ дакъалацар тидаме оьцуш индивидуале) хъехархочо йалийнчу план хЮтторан кепан буха тЕхъ стандартан хьолехъ, йукъара гІулчаш а, хенаш а дАсайекъар;
- цхъаьна болх баран Галашо тЕлаца, и кхочушйарехъ дан дезарг цхъаьна вовшахтаха: ролаш дАсайекъа, цхъаьна беш болчу белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан;
- куьйгалла дан, тЕдиллар кхочушдан, ладоГІа, хЮьттина хьал ша листа кийча хилар;
- шен белхан дакъа жобпалле кхочушдан;
- йукъарчу жамІе ша диллинчу декъан мах хадон;
- схьаделлачу масалшна тЕ а тийжаш, цхъаьна вовшахтаьхна проектийн тЕдахкарш кхочушдан.

Йуьхъанцарчу школахъ дешар чекхдолучу хенахъ дешархочун кхоллало **регулятивни** дешаран дараш.

Шен низам хилар:

- жамІ хилийтархъама дешаран декхарш кхочушдарехъ шен гІуллакхийн план хЮттон;
- ша билгалдинчу кхочушдарийн роГІалла хЮттон.

Шаталлар:

- дешаран гІуллакхан кхиаман/эшаман бахъанаш билгалдан;
- къамелан ГІалаташ а, текстан анализ йарца доьзна ГІалаташ а дАдахархъама шен дешаран кхочушдарш нисдан;
- текстийн анализ йарехъ хЮттинйчу декхарца жамІ дуста;
- тексташца болх бечу хенахъ далийтина ГІалат карон;
- шен а, шеца цхъаьна доьшучеран а кхочушдарийн жамІаш дуста,

схъайеллачу критеришца церан богу мах хадон.

ПРЕДМЕТАН ЖАМИАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предмет деа шарахь Iаморо кхочушдан дан деза:

Iамочу маттахь йолчу литературин Россин Федерацин цхъаьйолчу культурин шораллахь а, Россин Федерацин халкъийн литератураш йукъахь а, в сохранении и передаче от поколения к поколению историко-культурин, оьздангаллин, эстетекин мехаллаш Iалашйарехь а, цхъана тIаьхьенера вукху тIаьхьене йаларехь а йолчу меттигах а, ролах а кхетар:

- Исбаьхьаллин литература искусствон (дешан искусствон) цхъа башха дакъа санна, тIелаца;
- Дешан кхоллараллин говзарш искусствон кхечу кепашца (суртдиллар, музыка, суртдаккхар, кино) цхъаьнайуста;
- Тайп-тайпанчу къаьмнийн литератураш вовшашца цхъаьна болх барх а, вовшашна тIелаткъам барх а, Россин Федерацин субъектан культурин а, гIиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературо а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) хила;
- Россин Федарийн къаьмнийн а, дуьненан къаьмнийн а исбаьхьаллин говзарш йустучу хенахь йукъара дерг а, башха дерг а карон;

1) МаьIна даран йешар карадерзор а, литературин теорин коьртачу элементийн маьIнех а, ойланех а кхетар:

- МаьIна даран хезаш йешаран техника карайерзор (дешаран тайп-тайпана декхарш а, киншкица хьан-сан хиларан хьогамах садузоран а Iалашонца тайп-тайпанчу кепийн, жанрийн, тIехъажорийн текстийн маьIнех кхета а, тIелаца а, маьIна дан а тар луш долу нийса шера йешар, йешар ладогIархоша кхеташ тIелацар);
- МаьIна даран дагахь йешаран техника карайерзор (йешначун маьIнех а, чулацамах а кхетар, хаамийн мах хадор, текстан маьIна нийсад даран а, и тIелацаран а кхачаме хиларна тIехь тергам латтор);
- Фольклоран говзарийн кегий жанраш вовшах къастон (фольклоран кегий жанраш, туьйранаш, легендаш, мифаш);
- Шен къоман фольклоран говзарийн коьртачу маьIнех а, тIехъажорах а кхета (хазаетар дан, Iамон, ловзарехь пайдаэца), шен къоман (кхечу къаьмнийн) туьйранийн, хIетал-металийн, кицанийн, аганан иллийн масалш далон;
- Гергарчу меттанийн фольклоран говзарш вовшашца йуста (тема,

- коьрта тема, турпалхой);
 - Говзаран цѐ цуьнан темица (Галамах, историх, берех, диканах, вонах) цхьабнайалон (йуста);
 - Шен къоман (кхечу къабмнийн) берийн литературин исбаьхьаллин йоца жанраш вовшех къастон – байт, дийцар, басня;
 - йешначу литературин говзаран анализ йан: тема, коьрта Галашо, хиламийн роГалла, исбаьхьаллин вастийн Гирсаш билгалбан;
 - текстан чулацамехула хаттаршна жобпаш дала;
 - текстехь ненан меттан суртхЮтторна а, вастийн а Гирсаш карон (эпитеташ, дустарш, олицетворениш);
- 2) тестехь беллачу хаамах кхетарна а, тѐлацарна а Гамор, дешархойн йешаран а, эстетикин а чам кхоллар:
- тайп-тайпана (исбаьхьаллин, Гилманан, куьйгаллин) тексташ йешаран Галашо билгалйан;
 - йешаран хьагам йухатоха (кхочушбан), хаамаш карон, хаарийн гуо шорбан;
 - Гаморан а, практикин а декхарш кхочушдархьама, йешаран тайп-тайпана кепаш (довзаран, талларан, къастийна, лахаран) карон;
 - Текстана хаттарш хЮттон, и схьайийцаран а, изложени йазйаран а план хЮттон;
 - Шаш йеша лаам гайтар, авторан цГарна, говзаран жанрана, киншкина йолчу иллюстрацина тѐ а тийжаш, шайн йешаран сатийсар билгалдар;
 - Фольклоран говзарш ролашца йеша, уьш драме йерзорехь дакъалаца;
 - Нийсархошца долчу литературин темина дийцаре даршкахь дакъалаца, шайн хьежамийн бух балон;
 - фольклоран материала тѐхь тѐхь кхоллараллин белхан кхочушбан (туьйранан чаккхе, хЮтал-метал кхоллар, дакъалоцуш верг (турпалхо) хийца а хуьйцуш, схьайийцар).

Предметан жамГаш дешаран шерашца

1-чу классехь дешар **чекхдолучу хенахь** дешархочунна **Гемар ду:**

- ша а, дуьне а, къоман истори а, культура а йовзарехь нохчийн литературин мехаллех кхета;
- нохчийн литературин говзарийн мьГна даран цхьайолу корматалла карайерза;
- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладоьГна/йешна текст йийцаре йарехь

дакъалаца;

- дешан маъІнех совнаха хаамаш бовзархъама Іаматан дошамах пайдаэца;
- шайн харжамцца байтийн говзарш дагахь йийца.

«Къамелан а, йешаран а гІуллакхан кепаш» дакъа:

аудировани,

хезаш а, дагахь а йешар,

текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,

библиографин культура,

исбаъхъаллин говзаран текстаца болх,

къамелан культура.

Дешархошна Іемар ду:

• йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, дешдакъошца а, дийнна дешнаш а шера деша;

• лерсица тІелаьцна йолчу йолчу, ткъа иштта классехь йешначу а говзарийн чулацамах кхета, царна тІехь маъІнин коьрта дакъош билгалдаха;

• йешначун маъІнех а кхеташ, текстехь билгалйина меттигаш дагахь йеша;

• тайп-тайпанчу авторийн 3–4 байт дагахь йийца;

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхъаьна бечу белхан процессехь Іама таро хир йу:

• киншки тІехь «Чулацам» йа «Корта» агІо карон; «Чулацамна» тІе а тийжаш, киншки тІехь оьшу говзар карон;

• говзаран текстехула хаттарш дан а, текстах пайда а оьцуш, жоьпаш дала а.

«Литературоведенина йукъадалор» дакъа: байташкахь йазйинчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дІ.), говзарийн башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторан а туьйра, и. кх.дІ.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дІ.).

Дешархошна Іемар ду

• прозехь йазйина говзар байтах къастон;

• фольклоран кегий жанраш къастон: хІетал-метал, дагардар, чехкаалар;

• текстехь исбаъхъаллин сурткъагоран гІирсаш (йух-йуха алар; дешнийн хъастаран-жимдаран кеп, айдаран а, хаттаран а хъаьркаш, рифмаш) карон;

Дешархойн таро хир йу Іама:

• туьйранин сюжетан-композицин башхаллаш къастон;

• литературин а, фольклоран а жанраш йукъара дозанаш лелаш хилар карон (забара йукъа тІехтоман байташ йогІу; аганан илли йукъа — кхайкхаргаш; дийцара йукъа — туьйра, и кх. дІ.)

«Дешархойн кхоллараллин гІуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар.

Дешархошна Іемар ду:

- йешначун чулацамах кхета; текстан башхаллаца догӀуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соцунгӀаш а, азайдар а кхета а кхеташ, харжа;

- исбаьхьаллин говзар (цуьнан фрагмент) ролашца а, кар-кара луш а йеша;

- иллюстрацишка хьовса а, текстан цхьаьнайогӀучу фрагментаца йа коьртачу ойланца (синхаамца, сагатдарца) уьш йуста а;

Дешархойн таро хир йу Iама:

- фольклоран кегий жанраш (хIетал-метал, дагардар, аганан илли) практикехь карайерзон а, суртхIотторан гIирсийн (йиш-маIаш, уьшарш, интонаци) гIоьнца церан инсценировка йан а;

- билгалчу тексташна йогӀу иллюстрациш карон, тексташ а, иллюстрациш а вовшашца йуста.

Йукъарчу дешаран дарийн декъехь дешархошна Iемар ду:

- дешаран Iаматах паргIат пайдаэца, аьлча а, биллабийн билгалонийн мотт беша; агIонехь билгалдаьхна могIанаш а, дешнаш а сихха карон; оьшу иллюстраци карон;

- хаамийн шина хьостанца (дешаран Iаматца а, ша болх бан леринчу тептарца а; дешаран Iаматца а, хрестоматица а) болх бан, аьлча а, Iаматан а, белхан тептаран а, хрестоматин а билламан билгалонаш дуьхь-дуьхьал хIиттон; ша болх бан леринчу тептаран а, хрестоматин а оьшу дакъош карон.

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешархошна Iемар ду:

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- парти тIехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, вовшашна йукъахь болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;

- кар-кара луш болх бан;

б) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- шина хьежамна а, шина агIонна а йукъара башхаллаш ган;

Дешархойн шаш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Iама таро хир йу:

- хаттаршна жопаш тайп-тайпанчу кепехь дала мегаш хиларх кхета;

- ша тIетовш волу жоп тIечIагIдархьама текстехь кховда.

2-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Iемар ду:

- йешначун оьздангаллин чулацамах кхета, турпалхойн леларш оьздангаллин барамашца дуста;

- метофорийн, олицетворенийн, эпитетийн къоман шатайпаналлех кхета а, текстехь исбаьхьаллин сурткъагоран и гIирсаш ган а;

- нохчийн литературин говзарш йешаран процесехь йешаран хаарш шардар: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, дешаран а текстийн маъIна даран приемехь кхета;

- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладоьгIна/йешна текст йийцаре йарехь

- дакъалаца, текстана тІе а тийжаш, шена хетарг тІечІагІдан;
- шен йешаран гуо шорбан;
- йешначу а, ладогІначу а говзарех хетарг искусствон кхечу кепех хиллачу синІаткъамца дуста.

«Къамелан а, йешаран а гІуллакхан кепаш» дакъа:

аудировани,
 хезаш а, дагахь а йешар,
 текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,
 библиографин культура,
 исбаъхьаллин говзаран текстаца болх,
 къамелан культура.

Дешархошна Іемар ду:

- дийнна дешнаш хезаш деша, индивидуале таронашка хьаъжжина, йешаран чехкалла жим-жимма алсам а йоккхуш;
- довзаран а, бІаьргтохаран а, хьаржинчу а, талламан а йешаран процессехь дагахь йеша;
- доцца монологан алар хІоттон: хьехархочун хаттарна доцца а, даьржина а жоп;
- шеца къамел дечуьнга ладогІа (хьехархочуьнга а, классехь цхьаьна доьшучаьрга а): цхьамма делла жоп тІаьххье ца дала, кхечо делла жоп керлачу чулацамца тІедуза;
- нохчийн литературин 2–3 классикан цІе йаккха,
- кхузаманан 2–3 йаздархочун (поэтан) цІе йаккха;
- говзариин цІерш йаха а, церан чулацам боцца схьабийца а;
- дукхавезачу авторнан говзариин цІерш йаха а, церан чулацам боцца схьабийца а;
- говзаран тема а, коьрта маьІна а билгалдан (хьехархочун гІоьнца);
- говзариин турпалхойн амалийн (церан цІерш, портреташ, къамел) а, церан лелариин а мах хадон а, характеристика йала а;
- Дешнийн маьІнех кхетархьама МаьІнийн дошамах пайдаэца.

Дешархойн шаш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Іама таро хир йу:

- хьехархочо йоьшуш йолу текст Іалашонна тІехьажийна тІелацаран буха тІехь аудированин корматалла кхиор;
- йешначун чулацамах болу шен хьежам барта бовзийта;
- тайп-тайпанчу авторийн 6–8 байт дагахь схьайийца (харжамца);
- жимачу бараман текст йуха схьайийца;
- ишколин билблиотекехь киншкаш а, берийн муьран журналаш а хоржучу хенахь мужалтан чулацамах а, ткьа иштта «Чулацам» йа «Корта» агІонах а пайдаэца;
- дарсашкахь бечу балха йукьа хрестоматин а, ткьа иштта цІерчу а, школин а библиотекийн киншкара тексташ йалон;
- говзаран текстана хаттарш дан а, хаттаршна жобпаш дала а.

«Литературоведенина йукъадалор» дакъа: байташкахь йазийнчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дI.), говзариин башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторан а туьйра, и. кх.дI.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дI.).

Дешархошна Iемар ду:

- дийнатех лаьцна а, инзаре-тамашийна а туьйранаш вовшех къастон;
- инзаре-тамашийначу туьйранан башхаллаш къастон;
- дийцар а, туьйра а вовшех къастон;
- говзарехь литературин меттан суртхIотторан вастийн гIирсаш карон (дустар, олицетворени, гипербола (хIума дестор олу вай), контраст; фигураш: йух-йуха алар).

Дешархойн Iама таро хир йу:

- авторийн берийн поэзехь фольклоран жанрийн башхаллаш карон: туьйранан, дагардаран, чехкааларан, аганан иллин сюжетни-композицин башхаллаш;

- литературин а, фольклоран а жанраш йукъара дозанаш лелаш хилар карон (дийцара йукъахь туьйранан элементаш хила йиш йу, инзаре-тамашийначу туьйранехь – дийнатех лаьцначу туьйранан башхаллаш, и. кх. дI.);

- дуьнене поэтически хьежам хиларан башхалла стенца йу кхета;
- дуьнене поэтически хьежам байташкахь гайтина ца Iаш, прозехь а гойтуш хилар гучудала.

«Дешархойн кхолларалин гIуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар.

Дешархошна Iемар ду:

- йешначун чулацамах кхета;
- текстан башхаллаца догIуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соцунгIаш а, азъайдар а кхета а кхеташ, харжа;
- исбаьхьаллин говзарш ролашца а, кар-кара луш а йеша;
- программехь билгалйина исбаьхьаллин говзарш лерсица синхааме тIеэца.

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Iама таро хир йу:

- поэзин а, прозин говзарш къегина (къаьсташ) йеша;
- Iамат тIерачу иллюстрацишка хьовса а, исбаьхьаллин тексташца уьш йуста а;
- шайна хетарг а, тидам бинарг а барта довзийта.

Довзаран йукъарчу дешаран дарашкахь дешархошна Iемар ду:

- дешаран Iаматах паргIат пайдаэца: биллабийн билгалонийн мотт бешалур бу (маттах кхетар бу); «Чулацам» а, «Корта» а агIонашца оьшу текст карон а;

- текстан билгалйаьккхина фрагмент, агIонехь билгалдаьхна могIанаш а, дешнаш а сихха карон;

- хаамийн масех хьостанца (дешаран Іаматца, ша бечу белхан тептарца, хрестоматица; дешаран Іаматца а, дешаран дошамашца а; тексташца а, тексташна иллюстрацишца а) болх бан.

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешархошна Іемар ду

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- парти тІехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, вовшашна йукьахь болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;

- кар-кара луш болх бан;

б) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- шина хьежамна а, шина агІонна а йукъара башхаллаш ган, ша тІетовжаран бух а балош, цхьахйолу агІо йалон а;

- текстехь турпалхоша бовзийтина хьежамаш карон (лаха).

Талларан а, шаталларан а дешаран дарашкахь дешархочун Іаматро хир йу:

- схьабовзийтина хьежам тесктерчу могонашца тІечІагІбан;

- тайп-тайпанчу хьежамийн тайп-тайпана баххаш хилар кхета.

3-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Іемар ду:

- нохчийн литературин говзарш Іаморан буха тІехь нохчийн меттан хьасене-эстетикин таронех кхета;

- ненан меттан литературех къоман эхь-бехк а, ламасташ лардаран а, схьакховдоран а къоман-культурин гІирс санна мехаллех кхетар;

- турпалхойн леларийн оздангаллин мах хадон а, цуьнан бух балон а;

- нохчийн литературин говзарш йешаран процессехь йешаран корматталла шарйан: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, Іилманан а, дешаран а текстийн анализ йаран а, маьІна даран а зеделларг хила;

- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладоьгІна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца, текстана тІе а тийжаш, шена хетарг тІечІагІдан; йешначу йа ладоьгІначу текстан кепе хьаьжжина, и схьайийца (йерриге йа йоцца), дакъалоцучу турпалхойн цІарах литаретуриг говзар схьайийца;

- текстах кхетархьама а, кхин совнаха хаамаш бовзархьама а куьйгаллин хьостанех пайдаэца.

- **«Къамелан а, йешаран а гІуллакхан кепаш» дакъа:**

аудировани,

хезаш а, дагахь а йешар,

текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,

библиографин культура,

исбаьхьаллин говзаран текстаца болх,

къамелан культура.

Дешархошна Iемар ду:

- йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, нийса а, къабсташ а дийнна дешнаш хезаш деша;

- хьалха довзаран йешарехь а, йуха бIаьртохаран йешарехь а, харжаман а, йуха талларан йешарехь а дагахь йешар;

- Iамочу говзарийн авторийн – йаздархойн а, поэтийн а цIерш йаха, церан говзарийн цIерш йаха а, классехь йешначу текстийн чулацам боцца схьабийца а;

- дукха везачу литературин турпалхочух дийца;
- турпалхочуьнга йолу авторна ойла билгалйан;
- говзарийн турпалхойн мах хадон; тайп-тайпанчу говзарийн турпалхойн амалш вовшашца йуста;

- тайп-тайпанчу авторийн 6–8 байт дагахь йеша (харжамца);

- элементашца киншка йовза (автор, цIе, «Чулацам» агIо, иллюстрациш).

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Iама таро хир йу:

- шаьш киншка харжа а, цуьнан элементашца киншкин чулацам бовза а;

- билгалйина киншкеш шаьш йеша;

- йешначу говзарийн турпалхойн мах хадоран ойла йовзийта;

- дошамашца шаьш болх бан.

«Литературоведенина йукьадалор» дакъа: байташкахь йазийнчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дI.), говзарийн башхаллаш вовшаш къастор (туьйра а, дийцар а; дийнатех туьйра а, инзаре-тамашийна туьйра а, и. кх. дI.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дI.).

Дешархошна Iемар ду:

- дийнатех лаьцна, инзаре-тамашийна, Iер-дахаран хьокъехь долу туьйранаш вовшеш къастон;

- дийцар а, туьйра а вовшеш къастон;

- авторийн литературехь исбаьхьаллин вастийн гIирсаш карон а, вовшеш къастон а (приемаш: дустар, олицетворени, гипербола (хIума дестор олу вай), контраст; фигураш: йух-йуха алар).

Дешархойн таро хир йу Iама:

- дийнатех лаьцначу туьйранан кхиарх кхета;

- дуьненан тайп-тайпанчу халкъийн туьйранашкахь «лелаш йолу» сюжеташ («лелаш долу туьйранин дийцарш») карон.

«Дешархойн кхоллараллин гIуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар.

Дешархошна Iемар ду:

- йешначун чулацамах кхета; йешаран башхаллашца йогIуш йолу соцунгIа йан, азъайдар а, йешаран болар а харжа;

- программица билгалйина йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица тIелаца а, шайна хетарг барта схьадийца а;

- литературин текстан а, суртдилларн а, музыкин а говзариин маъІна дан, (гиначух, йешначух, хезначух шайн ойла а, синхаамаш а бовзийта);

- литературин текстийн диалогийн йаккхийчу фрагментийн инсценировкашкяхъ (ролашца ловзорехъ) дакъалаца.

Дешархошна шаъш бечу, шимма цхъаъна бечу, тобанца йа массара цхъаъна бечу белхан процесехъ Іама таро хир йу:

- байтийн а, прозин а текст хезаш йеша:

- Іамат тІерачу иллюстрацишка хъовса, музыкин говзаршка ладоІа, исбаъхъаллин тексташца а, суртдилларан говзаршца а царна тІехъ гайтинчу ойланийн, синхаамийн, сагатдарийн хъежамца уъш йуста;

- барта а, йозанца а (аларца а/йа йоццачу сочиненица) литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш йийцаре йечу хенахъ шайн хилла ойланаш а, тидамаш а бовзийта.

Довзаран дешаран дарийн декъехъ дешархошна Іемар ду

- дешаран дошамийн корпусак парІат пайдаэца, оъшу йолу дошаман статья сихха карон;

- дешаран Іаматах парІат пайдаэца: биллаамийн билгалонийн мотт бешалур бу (магтах кхетар бу); «Чулацам» а, «Корта» а агІонашца оъшу текст карон а;

- текстаца болх бан: цуънан тема а, коърта ойла (идея, сагатдар) а, дахаран тайп-тайпана агІонаш (хъежам, дІахІоттамаш, кхетаман латтам) а къастон;

- хаамийн масех хъостанца (дешаран Іаматца, ша бечу белхан тептарца, хрестоматица; дешаран Іаматца а, дешаран дошамашца а; дешаран Іаматца а, хаамийн тІетоъхначу хъостанашца а (дешаран кхечу гуларшца, библиотекин киншкашца, Интернетерчу хаамашца); тексташца а, тексташна иллюстрацишца а болх бан.

Дешархойн Іама таро хир йу:

- гуларш хІитторан алгоритм карайерзон: монографийн, жанрийн а, тематически а (шаъш терминаш – гуларийн къастамаш – лелош).

Коммуникативни дешаран дарашкахъ дешархошна Іемар ду:

а) цхъаъна болх бар санна, хъасене хиларан гурашкахъ:

- парти тІехъ цхъаъна волчу лулахочуънца болх бан, жимачу тобанехъ, йоккхачу тобанехъ: вовшашна йукъахъ болх а, ролаш а йекъа, шен болх кхочушбан а, йукъарчу балха йукъа и дІатарбан а;

б) зІе хиларан гурашкахъ хъасене хилар санна:

- схъабовзийтинчу хъежамийн а, агІонийн башхаллийн бухе дилларх кхета а, царах цхъахдолчунна тІетан а, йа шен хъежам дІабовзийта а хаа.

Цхъана къепене дерзийнчу дешаран кхочушдарийн декъехъ дешна волучунна Іемар ду:

- ша-шен тидам бан а, болх дІабахъарна а, кхочушхиллачу жамІана а тІехъ тидам бан а.

4-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Iемар ду:

- амал кхиарехь а, шен культура билгалйаларехь а нохчийн литературин мехаллех кхета;
- исбаьхьаллин текстан турпалхойн позицеш билгалйан, исбаьхьаллин текстан авторан позицеш билгалйан;
- нохчийн литературин говзарш йешаран процессехь йешаран говзалла лакхайаккха: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, Iилманан а, дешаран а текстийн маьIна даран а, анализан а, хийцаран а коьрта кепаш карайерза а;
- кьамел шардархьама нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух пайдаэца: ладоьIна/йешна текст йийцаре йарехь дакъа, цу текстана тIе а тийжаш, шена хетарг тIечIагдIан а, бух балон а; йешначун йа ладоьIначун чулацам текстан кепе хьаьжжина, схьайийцаран (йерриге йа йоцца) кепехь бовзийта; йешначу говзарийн буха тIехь барта дийцар хIоттон, хьасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу ладоьIархошна);
- оьшуш йолу литература ша харжа, шен йешаран гуо кхолла а, шорбан а;
- текстах кхетархьама а, кхин сов хаамаш бовзархьама а куьйгаллин хьостанех пайдаэца.

«Кьамелан а, йешаран а Iуллакхан кепаш» дакъа: аудировани, хезаш а, дагахь а йешар, текстан тайп-тайпанчу кепашца болх бар, библиографически культура, исбаьхьаллин говзаран текстаца болх бар, кьамелан тIекаренан культура.

Дешна волучунна хуур ду:

- довзаран а, бIаьргтохаран а, хаьржинчу а, талламан а йешаран процессехь дагахь йеша;
- говзаран тема а, коьрта ойла а билгалйан; текст маьIнийн дакъошка йекъа, текстан план хIоттон а, йухасхьайийцарехь цунах пайдаэца а; текст йоцца а, ма-йарра а йухайийца;
- классехь Iамийнчу литературин коьртачу говзарийн чулацам бовзийта а, церан авторш а, цIерш а билгалйан а;
- «СтелаIад» цIе йолчу берийн журналан коьрта чулацам бийца (рубрикийн тIегIанехь);
- говзарийн турпалхойн амалийн мах хадон; цхьана а, тайп-тайпанчу а говзарийн турпалхойн амалш вовшашца йуста; авторна турплахочуьнга болу хьежам билгалбан;
- байтин говзарш йа цу йукъара кийсакаш (харжамца) дагахь йеша, йешаран хотIах лаьцна классерчара олург паргIат тIелаца;

- литературин говзарх йа турпалхочух ша аьллагунна бух балор, говзара йукъерчу фрагменташца йа къаьстинчу могонашца и тӀечӀагӀдан;
- элементашца киншка йовза (автор, цӀе, титульни агӀо, «Чулацам» агӀо, аннотаци, иллюстрациш);
- къаьстинчу говзарна а, говзариин гуларна а аннотаци хӀоттон;
- тайп-тайпан декхарш кхочушдаран Ӏалашонца библиотекехь ша киншка харжа (магийнчу спискаца йешар; билгалчу тема на барта хаам кечбар);
- йешначу говзариин турпалхойн мах хадор довзийта, классерчарна хетарг гӀиллакхехь тӀелаца;
- хааман тайп-тайпанчу хьостанашца ша болх бан (дошамаш а, тайп-тайпана справочникаш а йукъалоцуш).

«Литературоведина йукъавигар» дакъа: рифмийн кепаш къастор, халкъан кхоллараллин а, авторийн литературин а говзариин жанрийн башхаллаш къастор, текстехь литературин приемаш (дустар, олицетворени, контраст, гипербола, и. кх. дӀ.) йовзар а, царех пайдаэцаран бахъанех кхетар а.

Дешна волучунна Ӏемар ду:

- исбаьхьаллин культурин кхиаран коьрта некъ ган: халкъан кхолларалли тӀера авторийн кепашка кхаччалц;
- халкъан говзарш авторийнчарехь къастон;
- авторийн литературехь исбаьхьаллин вастийн гӀирсаш карон а, вовшах къастон (дустар, олицетворени, гипербола («даздар» олу), контраст, йух-йуха алар, рифмин тайп-тайпана кепаш) а.

Дешна волучун ша бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Ӏама таро хир йу:

- дуьненан халкъийн, нохчийн а, оьрсийн а туьйранашкахь мифашкахула дуьне дуьне довзаран башхаллаш;
- байтан маьӀнин а, поэта хаьржинчу байт кхолларан кепан а зӀе карон (классикин а, кхузаманан а поэзин масалш тӀехь);
- исбаьхьаллин говзар кхолларехь йаздархочун (поэтан, художникан) кхоллараллин биографин ролах кхета;
- исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашна (литературин, музыкин, суртдилларан) йукъайогӀу говзарш царан тематически цхьаьнайарца йуьстина ца Ӏаш, царан авторийн дуьнене хьежаман буха тӀехь (говзарехь гайтина йолу ойланаш) а йуста йиш йолуш хилар.

«Дешархойн кхоллараллин гӀуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар (йазйар).

Дешна волучун шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Ӏама таро хир йу:

- байтийн а, прозин а текст хезаш йеша:
- классерчаьрца литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш царна тӀехь гайтинчу ойланийн, синхаамийн, сагатдарийн хьежамца йийцаре йар;

- барта а, йозанца а (аларца а/йа йоцчачу сочиненица) литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш йийцйаре йечу хенахь шайн хилла ойланаш а, тидамаш а бовзийта.

Довзаран дешаран дарийн декъехь дешна волучунна Йемар ду:

- текстаца паргIат болх бан: талла билгалйинчу аспектах хаамаш билгалбан хаа, билгалйна аспект сацон; талламан аспект сихха хийца хаа;

- карарчу дешаран киншки тIехь а, коплектан кхечу киншкахь тIехь а паргIат хIума лаха; дешаран дошаман корпусех пайдаэца, школин библиотекин фондехь лаха; оышу хаамаш лаха а, дешаран тайп-тайпанчу Iалашонашкахь цунах пайдаэца а;

- хаамийн тайп-тайпанчу хьостанашца паргIат болх бан (текстан кепехь, суртдилларан я музыкин говзаллехь санна схьагайтинчу).

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешна волучунна Йемар ду:

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- дешаран кооперацин тайп-тайпанчу кепаш (шимма цхьаьна бен болх, жимачу тобанехь болх, йоккхачу тобанехь болх) а, социалан тайп-тайпана ролаш (дIахьошверг а, кхочушдийриг а) а;

б) зIе хиларан гурашкахь хьасене хилар санна:

- схьабовзийтинчу хьежамийн а, агIонийн башхаллийн бухе дилларх кхета а, царах цхьахдолчунна тIетан а, йа шен хьежам дIабовзийта а хаа.

Цхьана кьепене дерзийнчу дешаран кхочушдарийн декъехь дешна волучунна Йемар ду:

- ша-шен тидам бан а, болх дIабахьарна а, кхочушхиллачу жамIана а тIехь тидам бан а.

Амал кхиаран дешаран кхочушдарийн декъехь дешна ваьллагун Iама таро хир йу:

- шен леларан культура а, дуьненах кхетар а кхолладаралехь литературин йешаран мехаллах кхета;

- шен оздангаллин-этически кьилба цхьана хорша дерзон (говзариин анализ йаран новкъахь а, царан хьокъехь кьамел дечохь а эхь-бехкан мах хадон а, харжам бан а зеделарг гулдан).

ТЕМАТИКИН ПЛАН ХИОТТОР

1 КЛАСС (66 САХЪТ)

Дакъойн тема а, чулацам а	Дешархойн гІуллакхан характеристика
<p>Вайна гонахара дуьне – І5 с.</p> <p>Пачхьалкхан а, кьоман а символика (гимн, герб). Беснаш. Светофор. Ишколехь. Іаламан дуьне (цІера дийнаташ а, акхарой а, олхазарш, сагалматаш, дитташ, хасстоьмаш, стоьмаш). КІиранан денош.</p>	<p>Берашкахь тІекаренан а, вовшашца лелон йезачу йукъаметтигийн а бакьонаш а, ламасташ а кхиор а, дешаре йолу ойла Іалашйар а.</p> <p>Нийсачу роГІаллехь дІахІиттийнчу сюжетан суьрташца болх: гайтинчу хиламийн анализ, сюжет йийцаре йар, суьрташна тІе а тийжаш, барта дийцар хІоттор.</p> <p>Цхьаьна дийцар хІотторан жамІашца дешаран диалог, хІара йа важа дош лелор доГІуш йа ца доГІуш хиларх кхетор, диалогехь дакъалацар, шен хьежам бовзийтар а, цуьнан бух балор а.</p> <p>Хьехархочо йешначу текстах кхетар. Сюжетан суьртийн серица, шайн ловзарийн материалашца, тидамашца, занятишца, гІоьналлин дешнашца кегий дийцарш хІиттор.</p>
Вайн Даймохк – І5 с.	
<p>Вайн Даймохк / Сольжа-ГІала / Вайн турпалхой / Халкъан хазна / Ж. Махмаев “Бераш – вайн хиндерг” йа</p>	<p>«Даймохк» бохучу дашах кхетам хир бу. Даймохк безар а, ларбар а, Іалашбар а хІун ду хуур ду.</p> <p>Пачхье хІун йу хуур ду. Нохчийн Республикин коьртачу ГІалин – Сольжа-ГІалин – цІе йевзар йу. Сольжа-ГІалин</p>

<p>Арсалиева Люба Собыжа-Гала/ (вариативни дакъа)</p> <p>Турпалхойх лаьцна тексташ: Кадыров Ахьмад-Хьаьже; Нурадилов Ханпаша; Шерипов Асланбек; Висаитов Мовлид.</p>	<p>Йоцца истори йевзар йу. Дадаханчу шерийн турпалхойх а, кхузаманан турпалхочух шен дахарх нохчийн къоман дуьхьа Даделлачу Кадыров Ахьмад-Хьаьже а хаарш хир ду. Текстан хиламийн анализ йан а, адамийн Даймехкан дуьхьа леларех а, шайн дуьхьа леларх а кхета Йемар бу.</p>
<p>Вайн йаздархой – 6 с.</p>	
<p>Нохчийн йаздархойн кхолларалла йовзар: Айдамиров Абузар – байт Нанамохк; Сулейманов Ахьмад – «Дахаран генаш» поэми йукъара кийсак Ахмадов Муса – туьйра Писулиг Гацаев Саид – байт Борз; Халикова Асет – байт Зингат Хатуев А.-Хь.</p>	<p>Нохчийн литературин классикин а, кхузаманан йаздархойн а кхолларалла йевзар йу. Дийнна дешнаш а, дешдакъойн элементаш а деша, йешначун чулацамах кхета, суьрташна те а тийжаш, шайн дешнашца текст схьайийца, хаттаршна жобпаш дала, говзаран анализ йан, йешначух лаьцна дийца, шайна хетарг говзаран текстах йа кхечу хьостанах пайда а оьцуш, довзийта, кхета а кхеташ йеша Йемар бу.</p>
<p>Халкъан барта кхолларалла – 10 с.</p>	
<p>Аганан иллеш Чехкааларш Дагардарш Кицанаш Хетал-металш Нохчийн халкъан туьйранаш. Тамашийна йоI. Жьбра-Баба. Хьекъале Iу йа Борззий, цхьогаллий, ломмий, Цхьогаллий, пхьагаллий (вариативни дакъа)</p>	<p>Халкъан барта кхолларалла йевзар йу. Текст маьIнин дакъошка йекъа а, план хIоттон а, суьртийн планаца текст йуха схьайийца, иллюстрацишца болх бан, турпалхойн дика а, вочу а амалийн анализ йан, кхета а кхеташ, дийнна дешнашца йеша хаарш хир ду.</p>
<p>Гиллакх-оьздангаллин дуьне – 10 ч.</p>	
<p>ДоттаIалла. Де, буйса. Дайна де Беркат Ж. Махмаев Делалой вай А-Х. Хатуев Зингат</p>	<p>«ДоттаIалла», «беркат», «дикалла», «къинхьегам безар», «гиллакх» боху кхетамаш а бевзар бу, адаман дахарехь церан мехаллех а хкетар бу.</p>

<p>А. Демеев Малонче С. Эдилов Ган Деза дешнаш</p>	<p>КхидIа хьур ду хаарш шардар: ойла а йеш, кхета а кхеташ, йешар, йешначу говзарийн турпалхойн леларийн анализ йан; къаьсташ а, кхеташ а дийнна дешнаш дешар.</p>
<p>Кхечу къаьмнийн литература – 3 с. Осеева В. – дийцарш «Цхьаьна», «Иштта дIа»; Сутеев В. – туйра «Iаж»,</p>	<p>«ДоттаIалла», «беркат», «дикалла», «къинхьегам безар», «Гиллакх» боху кхетамаш а бевзар бу, адаман дахарехь церан мехаллех а кхетар бу. КхидIа хьур ду хаарш шардар: ойла а йеш, кхета а кхеташ, йешар, йешначу говзарийн турпалхойн леларийн анализ йан; къаьсташ а, кхеташ а дийнна дешнаш дешар.</p>

**Нохчийн литературан тематически планированин
2-чу классана лерина йолу**

№	Разделан цIе	Сахьтан барам
1	Даймехкан Iалам.Аьхке.Гуьйре	7
2	Г Iиллакх-оьздангаллех лаьцна	11
3	Берийн дахар	6
4	Вайн доттаIий – дийнаташ	8
5	Болх – доккха хазахетар	7
6	Iа	7
7	Вайн мохк	5
8	БIаьсте, бIаьсте еана кхечи!	9
9	Нохчийн халкъан барта кхолларалла	8
Мел дерг		68

**Нохчийн литературан тематически планированин
3-чу классана лерина йолу**

№	Разделан це	Сахьтан барам
1	Даймежкан косташ	2
2	Аьхке а, гуьйре а	11
3	Вайн Дайможк	3
4	1 алам лардар Дайможк ларбар ду	6
5	Берийн дахар	9
6	Дайможк вай кьинхьегамца хестабо	5
7	1а	13
8	Б1аьсте йог1у, б1аьстейог1у!	14
9	Халкьан барта кхолларалла	5
Мел дерг		68

**Нохчийн литературан тематически планированин
4-чу классана лерина йолу**

№	Разделан це	Сахьтан барам
1	Хьомечу 1аламан суьрташ	7
2	Вайн даймехкан д1адахначунна т1ера	9
3	Вайн республика-Нохчийчоь	6
4	Вайга туьйранаша кхойкху	13
5	Нохчийн кьоман бакхий яздархой	12
6	Сийлахь-доккхачу зеран муьрехь	6
7	Болх бе,халкъан дуйхьа ваха	15
Мел дерг		68